

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 314.74

Козловець М.А.,

докторант

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Г ЛОБАЛЬНА МІГРАЦІЯ І ПОЛІТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ГРОМАДЯНСТВА

У статті розглядається міграція як важливий чинник мобільності населення; подано історичний розвиток міграції та проаналізовано її особливості в умовах глобалізації. Автор статті досліджує вплив міграції на національну ідентичність, зокрема етнічну палітру сучасного українського суспільства, аналізує можливі шляхи розв'язання міграційних проблем в процесі адаптації до глобалізації та інтернаціоналізації світу.

Прикметною ознакою стрімко зростаючої мобільності населення в умовах глобалізованого світу є масовизація та інтенсифікація міграційних процесів. У найбільш загальному вигляді міграція (від лат. *migratio* – переселення, переміщення) – це переміщення людей, етносів, їх частин або окремих представників, пов'язане зі зміною місця проживання або з поверненням до нього [1: 341]. Зауважимо, що розрізняють еміграцію, яка відноситься до виїзду людей, та імміграцію – до в'їзду людей в країну.

Як оцінювати це явище? Чи можна вважати міграцію позитивним явищем, чи з нею потрібно боротися? Наскільки вона послаблює чи посилює державу? Як міграційні процеси впливають на національний суверенітет та національну ідентичність? Науковці політики сьогодні намагаються зрозуміти вищезазначені та інші процеси, пов'язані з міграцією. Тема міграції все частіше стає об'єктом дослідження й вітчизняних науковців, вона активно висвітлюється українськими засобами масової інформації. Адже сьогодні Україна, з одного боку, стає не тільки країною транзиту, але й країною призначення мігрантів; а з іншого, – мільйони українців працюють здебільшого за кордоном, і – нелегально.

Міграція – це феномен, що нерозривно пов'язаний з розвитком людського співтовариства. Вона відігравала важливу роль у формуванні первинних етнічних утворень античних і середньовічних імперій у виникненні сьгоднішніх націй. На основі міграції

сформувалися такі великі сучасні держави, як США, Канада, Австралія. Значним був внесок міграції в становлення національних держав Латинської Америки.

У ХХ ст. з інтенсивними потоками мігрантів зіштовхнулася насамперед Європа. Після першої світової війни у зв'язку з розпадом Австро-Угорської імперії і виникненням на її руїнах незалежних держав почалася міграція осіб, відрізаних від свого етнічного ядра новими кордонами. Громадянська війна у післяреволюційній Росії, падіння УНР витіснили за межі країн мільйони добровільних і вимушених іммігрантів.

Нового імпульсу міграції надала Друга світова війна. Багато із примусово депортованих у Німеччину громадян СРСР і окупованих країн Східної Європи (так званих переміщених осіб) після капітуляції нацистського режиму залишилися у Західній Європі чи перебралися в Австралію і Канаду. Поразка держав фашистської вісі і зміна після цього кордонів також зумовили масові переміщення громадян. Хоча подібні примусові акції, які здійснювалися на державному рівні, не були міграцією як такою, однак вони мали аналогічні наслідки. Пізніше чисельність мігрантів, що прибули в західноєвропейські країни, збільшилася за рахунок біженців із держав Східної і Центральної Європи, які не прийняли комуністичні режими, економічні й політичні перетворення, особливо після придушення революції в Угорщині в 1956 р. і у колишній Чехословаччині в 1968 р. Проте, незважаючи на значні масштаби міграційних потоків у цей період, вони не були настільки великими, щоб створювати серйозні труднощі для країн, які приймають мігрантів. Більшість мігрантів, що осіли у Західній Європі, а також Канаді, Австралії чи США, прибували в ці країни з твердою установкою не тільки на адаптацію, а й на повну інтеграцію в суспільство перебування. Цьому сприяла схожість цивілізаційних характеристик мігрантів і основної маси населення країн, які їх приймали, – конфесійних, ціннісних, ментальних, поведінкових тощо. До того ж ці країни відчували гострий дефіцит робочої сили, спричинений наслідками Другої світової війни. Тому переважна більшість місцевого населення виявляла достатню толерантність і лояльність до іммігрантів.

Вищесказане певною мірою може бути віднесено і до ситуації з іноземними працівниками, які поповнювали ринок праці країн Західної Європи в 50-60-ті роки ХХ ст., що найбільш інтенсивно розвивалися. Спочатку їх розглядали як тимчасово запрошених (до того ж вони й самі вважали себе такими); вони охоче бралися за роботу, яку, як правило, не хотіли виконувати корінні жителі. Але вже тоді у відносинах між місцевим населенням й іноземними працівниками

починають виникати певні тертя. Основою невдоволення була низка об'єктивних обставин, зокрема: прогресуюче зростання чисельності іноземних працівників, небажання більшості з них ідентифікуватися із країною тимчасового перебування, посилення тиску на соціальну сферу, прибуття та „укорінення” сімей іммігрантів, ігнорування звичаїв і законів держави, побутова несумісність, зростання кількості кримінальних діянь, вчинених іммігрантами та ін. [2: 1067-1068].

Однак із всією гостротою ці проблеми проявилися в останнє десятиріччя ХХ століття. Глобалізація з її сучасною інфраструктурою зв'язку і транспорту надала масового характеру міграції та значно інтенсифікувала міграційні потоки. Нині майже не залишилося країн, яких би не торкнулися міграційні процеси (хоча не всі вони є глобальними), які б не імпортували чи не експортували робочу силу. Сучасна доба відрізняється ускладненням форм поєднання та взаємодії глобальних і регіональних міграційних потоків. Якщо раніше мігранти здебільшого прямували в розвинені країни Заходу, то сьогодні відбуваються багатолюдні міграційні рухи в Південно-Східній Азії, на Близькому Сході, в Африці та Латинській Америці. Крах комуністичних держав та їх жорстко обмежувальної міграційної політики відкрив шлях до залучення нових територій у міграційні потоки, стимулював регіональну міграцію у межах Співдружності незалежних держав. Водночас із цими потоками мігруючої робочої сили виникли й інші види подорожування та тимчасової міграції: міжнародний туризм, бізнесові подорожі, програми студентського обміну тощо.

На межі ХХ-ХХІ століть у розвинені країни Західної Європи спрямувалися могутні потоки вихідців із найбільш бідних і неблагополучних регіонів, насамперед Азії та Африки. Тому були об'єктивні причини, адже міграція – це один із способів вирішення тих проблем, які не вдалося розв'язати на батьківщині. Як правило, до такого способу вдаються під впливом уявлень про дійсні чи ілюзорні переваги життя чужої країни. Природно, що чим більший розрив в умовах існування на батьківщині і в „країні обітованій”, тим сильніші стимули до міграції.

Відмінності у способі й рівні життя багатих метрополій і економічно відсталою, неблагополучною периферією завжди були значні. Але раніше про це знало небагато людей. Стрімкий розвиток засобів масової інформації, їх проникнення у найвіддаленіші куточки планети і широке використання для демонстрування переваг „західного способу життя” не тільки показали глибоку прірву в умовах існування між багатими країнами і рештою світу, а й створили відчуття можливості долучитися до „кращого життя” як би одним стрибком,

всього лише подолавши територіальну перешкоду [2: 1068]. Реалізації подібних устремлінь сприяло якісне вдосконалення транспортних засобів, що зробило таку зміну не тільки можливою, а й порівняно доступною, а також ліберальне імміграційне законодавство багатьох розвинених країн.

Стимулюючу роль зіграли й декілька додаткових чинників, зокрема, у більшості країн Заходу намітилося прогресуюче постаріння населення, внаслідок чого на ринку праці виникла потреба в молодій, перспективній робочій силі, здатній заповнити спорожнілу нішу, насамперед у сферах, які не потребували високої кваліфікації. Крім того, залучення до сучасних форм виробництва, що відбувається у менш розвинених країнах під впливом глобалізації, прискорило витіснення робочої сили із традиційних, переважно сільських форм виробничої діяльності, створивши тим самим додаткові стимули для зміни місця проживання.

Традиційна ксенофобська „мудрість” вбачає у міграції однозначно негативні наслідки для заможних країн-реципієнтів: іммігранти витісняють місцеву бідноту та робітничий клас з ринку праці, переобтяжують і так вже надмірну систему соціального забезпечення, створюють загальну напруженість щодо державних фінансів тощо. Проте це далеко не так, від іммігрантів розвинені країни мають і певну вигоду. По-перше, люди приїждять і заповнюють прогалини в національній економіці, наймаючись на роботу, від якої місцеве населення здебільшого відмовляється. По-друге, праця іммігрантів, як правило, має меншу ціну, ніж місцевих працівників. По-третє, сучасна еміграція сприяє зростанню населення та пом'якшенню деяких проблем його вікового складу у розвинених країнах (Австрія, Німеччина, Італія, Люксембург, Греція, Швеція, Чехія, США, Канада та ін.). Тільки в Іспанії за останні роки за рахунок мігрантів населення зросло з 39 млн. до 45 млн. осіб [3: 3]. Зазначимо, що це відбулося в країні, яка історично була країною емігрантів. По-четверте, переселення людей є водночас рухом нових ідей, релігій, вірувань тощо. Привозячи з собою культурні цінності, традиції, звичаї з інших частин світу, мігранти збагачують країну їх перебування, показуючи, як виглядає решта світу. Наявність іммігрантської спільноти неминує спонукає до порівняння та виявлення відмінностей між культурами, зумовлює зміни у культурному середовищі та соціальному самовизначенні.

Очевидно, міграція є економічно вигідною і для країн-„джерел” її, оскільки зменшується рівень внутрішнього безробіття. Але міграція може поширюватися й на людей, які не були на ринку праці, а отже, безробіття не зменшується. Однак, як і в ХХ ст., головною

економічною вигодою від сучасної міграції є зворотній потік грошових переказів робітників до їхніх рідних країн.

Щоправда, міграція породжує чимало й нових проблем, пов'язаних насамперед з інтеграцією мігрантів у суспільство, відносинами між місцевою та емігрантською спільнотами, між країною, яку вони залишили, та країною, до якої прибули. Міграція та перспективи її розвитку не може не впливати на настрої автохтонного населення. Наявне насторожене ставлення багатьох корінних громадян до „чужинців”. Інколи воно переростає у нетерпимість, проявляючись як у побуті, так і на суспільному рівні. Безпосереднім наслідком зростання кількості людей, вороже налаштованих до іммігрантів, можна вважати поширення у деяких країнах ксенофобського популізму, посилення позицій праворадикальних політичних сил, які взяли на озброєння постулати агресивного етнізму (етнонаціоналізму), наприклад в Австрії, Бельгії, Голландії, Росії, Франції та ін. Реакцією влади на „нове національне питання” стало прийняття більш жорсткого законодавства, що регулює імміграційні потоки. Його сенс полягає в тому, щоб закрити будь-які прогалини, які б дозволяли потенційним іммігрантам долати правові бар'єри і заборони. Поки, однак, найбільш очевидним результатом такого законодавства стало різке зростання питомої ваги нелегальних мігрантів, тоді як депортація пов'язана зі значними труднощами і витратами.

Три найважливіші кроки, до яких переважно вдаються країни Євросоюзу, це: по-перше, залучення людей до ринку праці, щоб іммігранти не тинялися без роботи; по-друге, надання певних соціальних гарантій, а також, звісно, освіта власного народу (програми проти ксенофобії та расизму). Загальновизнано, що найкраще це роблять скандинавські країни, зокрема, Швеція.

Нині міграція, як і економіка Заходу, набула деяких ознак постіндустріального суспільства. По-перше, дедалі більша кількість мігрантів знаходить собі місце у сфері обслуговування як у приватному секторі промисловості, так у сфері побутового сервісу, що супроводжується відповідним зростанням зайнятості жінок-мігранток. По-друге, сучасна міграція – це переважно елітна міграція, вона має тенденцію збирати „вершки” кваліфікованої та освіченої частини робочої сили, збіднюючи країну-„джерело”. Із поширенням міжнародної діяльності транснаціональних корпорацій національні міграційні служби сприяли зростанню потоків висококваліфікованих працівників. Так, в Японії у 80-ті роки минулого століття зростання імміграції, особливо тимчасової, було зумовлено тим, що кваліфіковані японські працівники рушали слідом за експортом японського капіталу в Європу, США та Південно-Східну Азію [4].

Нарешті, характерною рисою сучасної світової міграції є відсутність зв'язку між країнами постачальниками і країнами прийому мігрантів (іранці у Швеції, румуни в Німеччині, в'єтнамці в Канаді та ін.), а також „фемінізація” імміграції, особливо із Східної і Південно-Східної Азії.

Останніми роками надзвичайно зросла кількість біженців із Африки, Південно-Східної Азії, Балкан, Близького і Середнього Сходу, Карибського регіону. З'явилися транснаціональні канали міграції, нерідко підпільної (Китай, Румунія, Балкани, Західна Африка). Розширилася сезонна міграція із Східної Європи у Західну, міграції Південь – Північ, Південь – Південь. Виникли, хоча поки й малоефективні, регіональні організації для вільного переміщення трудових ресурсів у Північній і Південній Америці, Європейсько-Середньоземноморському регіоні, у Північній Європі, Європейському Союзі [5: 1-19]. Загалом у світі за оцінками ООН на початку третього тисячоліття нараховувалося 175 млн. мігрантів і переміщених осіб, їх кількість подвоїлася лише протягом останніх 25-ти років [6: 268].

Все це створило якісно нову ситуацію: у ряді випадків масштаби міграції почали виходити за межі її регулювання, реальних можливостей контролювати з боку країн, які приймають мігрантів. В деяких із них виникли цілі анклави: ті, хто прибув, почали становити більшість населення цієї території. Наприклад, у Кувейті, Катарі та Об'єднаних Арабських Еміратах іноземці за чисельністю помітно переважають місцевих мешканців. У Німеччині нині мешкає понад 15 млн. іммігрантів. Майже кожен п'ятий її мешканець родом із-за кордону чи його батьки були іммігрантами. Деякі іммігранти навіть після серйозних спроб інтегруватися в німецьке суспільство не можуть знайти себе в ньому і відчують гостру ностальгію за праатьківщиною [7: 3]. Тим самим проблема адаптації й інтеграції іноземців переросла в зовсім іншу – проблему співіснування корінного населення з новоутвореною національною меншістю.

Ситуацію ускладнила і низка інших обставин. По-перше, у потоці нових іммігрантів істотно зросла питома вага вихідців із країн з мусульманським населенням. Вони принесли з собою менталітет, спосіб життя і систему цінностей, які з великими труднощами стикаються із менталітетом, способом життя і ціннісними орієнтаціями переважної більшості корінного населення Європи. Досвід перебування цих іммігрантів в розвинених країнах переконливо довів, наскільки складним для них є процес навіть поверхової адаптації до нових умов життя. По-друге, серед іммігрантів останньої хвилі значну долю становлять особи, котрі не мають навіть початкової освіти, примітивної професійної підготовки і трудових навичок. Їх

використання навіть на некваліфікованих роботах виявилося надто складним, а в ряді випадків взагалі неможливим. Ця категорія постійно перебуває на соціальному дні суспільства, членами якого вона стала. По-третє, новий потік іммігрантів, який нахлинув на найбільш розвинені країни Західної Європи, збігся із ускладненням у них самих економічної і соціальної ситуації

Додаткові труднощі спричинила й зміна орієнтації іммігрантів. На відміну від своїх попередників нинішні мігранти у своїй більшості не намагаються повномасштабно інтегруватися в суспільство, оволодіти мовою країни перебування, прийняти усталені в ній традиції, звичаї, спосіб життя, культуру. Особливо чітко це виявляється у тих випадках, коли йдеться про іммігрантів конфесій, відмінних від конфесій місцевого населення. Вони все частіше розглядають себе як стійку національну меншість, яка чітко усвідомлює свою етнічну специфіку, свої інтереси і можливості їх відстоювати, використовуючи політичні й правові засоби, що закріплені в суспільстві, яке їх прийняло [2: 1068-1069].

Підхід до розв'язання породжених міграцією проблем вирішальною мірою залежить від оцінки її перспектив. Якщо розглядати нинішній бум імміграції як тимчасове явище і передбачити, що в недалекому майбутньому він неминуче піде на спад (на що розраховують деякі експерти), то можна зробити ставку на те, що більшості розвинених країн рано чи пізно вдасться справитися з цією проблемою. Однак таке передбачення ґрунтується на хистких основах. Незважаючи на нерівномірність імміграційного буму, котру фіксує статистика, найбільш обґрунтовані прогнози її розвитку малюють невтішну картину.

Німецький фонд „Населення Землі” оприлюднив перспективи росту населення до 2050 року: з сьогоднішніх 6,6 до 9,3 мільярда осіб. Найбільше до цього зростання долучиться Африка, населення якої збільшиться на понад мільярд осіб: з нинішніх 944 мільйонів до 2 мільярдів. Загалом у країнах, що розвиваються (за винятком Китаю, в якому населення збільшиться лише на 9%), населення зросте на 62% – із теперішніх 4,1 мільярда осіб до 6,6 мільярда. Що ж до індустріальних та постіндустріальних країн, то їхнє населення також виросте, проте не так значно й не в усіх державах: з 1,22 до 1,25 мільярда осіб, причому більша частина приросту населення припаде на США та Канаду (з 335 до 462 мільйонів осіб).

В Європі в деяких країнах (Швеція, Іспанія, Греція, Норвегія, Туреччина та ін.) спостерігатиметься незначний приріст населення, в інших же – приріст населення буде або нульовим, або, як у Великій Британії, Росії, Україні та низці східноєвропейських країн –

негативним. Країни європейського континенту (разом з Росією та Туреччиною) очікує зменшення кількості мешканців з 733 до 669 мільйонів осіб. Сьогодні європейці становлять 11 % від загального населення Землі, а в 2050 році, як вважають дослідники, – будуть становити лише 7 % [8: 5].

З огляду на отримані дані, фонд „Населення Землі” прогнозує різке збільшення міграційних потоків у всьому світі, причому маршрути цієї міграції будуть усе більш різноманітними. Особливо посиляться міграційний тиск на „традиційні” країни, передовсім країни Європи, в тому числі Україну й Росію, Польщу.

Науковці вже передбачають екологічні міграційні хвилі, спричинені змінами клімату, розширенням пустель, нестачею води, зменшенням площ лісів, деградацією океанів, забрудненням повітря, землі, води і морів. За деякими дослідженнями, це може спричинити зростання екобіженців до 150-200 млн. [9: 3].

Посилення глобальних і регіональних міграційних потоків підриває існування держави-нації, розмиває її кордони, національну ідентичність. Держави фактично втратили свою головну роль у контролі за міграцією, він тепер здійснюється на міждержавному і міждержавному рівнях. Сучасні мігранти переміщуються по світу, в якому міжнародне право почало впливати на внутрішнє законодавство, а міжнародні установи відстежують міграційні процеси та втручаються в них. Наскільки інфраструктури та засоби управління стають міжрегіональними й трансконтинентальними, настільки вони впливатимуть на глобалізацію самих міграцій та формуватимуть її.

Бурхливі демографічні процеси будуть важливим чинником відтворення та кількісного зростання передовсім мусульманської умми. Так, завдяки високому рівню народжуваності та напливу емігрантів із Північної Африки, Близького Сходу та Південної Азії мусульманське населення Європи за останні 30 років зросло втричі. Якщо така тенденція збережеться, то до 2020 року мусульмани складатимуть 10 % населення країн Євросоюзу.

Настав час відкинути ілюзорні сподівання на те, що Захід нібито володіє можливостями й ресурсами перетворити мусульманські діаспори (або ісламські держави) „за власним образом і подобою”. Сьогодні Європа неспроможна нав'язати свої стандарти і цінності ісламському світові. Натомість мусульмани в європейських державах все більше замикаються в межах власного культурного, конфесійного, мовного середовища і намагаються витворити щось на кшталт „паралельного суспільства”, адаптуючи „європейське доккілля” під звичний для себе спосіб життя. Для осілих в Європі мусульман питання не в тому, що обрати – традиційно-ісламський чи західний

спосіб життя, а в тому, як успішно функціонувати ісламу на Заході. Тому не випадково, нині в західноєвропейських країнах проживає багато неасимільованих мусульман-іммігрантів [10: 271]. Але мусульмани складають лише одну (хоча і помітну) частину могутнього іммігрантського потоку. На тлі демографічної кризи масова імміграція в Європу людей різних вірувань і культур на думку американського політика і вченого П. Б'юкенена, розмиває та підриває культурну цілісність європейської цивілізації, загрожує її існуванню [11: 313].

Проте такі тенденції не розкривають значної різниці у культурному досвіді та соціальних зв'язках у групах мігрантів. Британські дослідники С. Кастлес та М. Міллер проводять плідне розрізнення між утворенням етнічних меншин та етнічними громадами. У першому випадку етнічні групи не тільки відокремлені на ринку праці та зосереджені у гетто за місцем проживання, а й зазнають дискримінації від значного соціального, культурного та політичного відчуження. Це спонукає їх до існування у маргінальних групах осторонь від захищеного законом місцевого суспільства, яке відмовляє емігрантським громадам у повному або навіть частковому громадянстві та не дозволяє посісти гідне й повноправне місце у полікультурній країні. Етнічні громади, навпаки, існують там, де „іммігрантів та їхніх нащадків розглядають як складову полікультурного суспільства, яке бажає змінити свою культурну ідентичність” [12: 195]. Згідно з твердженням авторів, у жодній країні не існує таких груп, які б повністю належали до цієї категорії або до таких ідеальних типів, які містять досвід різних етнічних груп у тій самій країні. Але майже всі країни перебувають десь між цими полюсами. Наприклад, Австралія, на думку авторів, надає перевагу етнічним громадам, тоді як Німеччина радше підтримує модель етнічних меншин.

У контексті нових форм глобальної міграції та глобалізації культури переглядається значення понять громадянства і національної ідентичності. Так, на думку С. Кастлеса та М. Міллера, з полікультурного контексту впливає і відповідна державна політика: імміграційна політика, політика натуралізації та політика у царинах освіти і культури. На підставі цього дослідники наводять чотири види моделей/стратегій: „ілюзійна”, „ексклюзивна” (заборонна), „республікансько-імперська” та „полікультурна”.

„Ілюзійне” ставлення до іммігрантів пов'язане не стільки з видом громадянства, скільки з навмисним ігноруванням інтересів та потреб іммігрантських громад. Скажімо, в Японії та Італії влада й політики дивляться крізь пальці на значний потік нелегальної імміграції. Проте це не означає, що громадянський статус мігрантів зігноровано; радше

таке ухилення свідчить про високу ступінь маргіналізації, відчуженості, а за навмисним політичним мовчанням може приховуватися расизм, переважно місцевий.

„Ексклюзивна” модель є суто націоналістичною; згідно з нею підставами для надання громадянства є родинний, етнічний та мовний статуси. Так, до Швейцарії, Німеччині та Бельгії, де така модель переважає, мігранти прибували головним чином на підставі добре налаштованих програм щодо запрошення робітників. Легальність перебування іммігрантів визнається, але їхній статус є нижчим порівняно зі статусом громадян країни-реципієнта. Можливості натуралізації та отримання громадянства дуже обмежені; офіційні та неофіційні культурні контакти між іммігрантами та місцевими громадами є нерівноправними та відчуженими.

Різноманітнішою є „республікансько-імперська” модель, яка містить набір складних та недосконалих моделей надання громадянства і пов’язує статус громадянина з місцем проживання (радше, ніж із расовою ознакою). Перехід зі статусу іммігрантів у статус громадянина легший, ніж за „ексклюзивною” моделлю. Це особливо стосується наступного покоління мігрантів, котре народилося вже у країні-реципієнті, та громадян з колишніх колоніальних країн, що прибувають до метрополії, хоча й усе ще непевних, але більш сприятливих умовах, ніж у тимчасових робітників. Політика, основу якої становить національна ідентичність, є не такою відчуженою й обов’язково визнає взаємодію метрополії та колоній у соціальних та культурних сферах, але залишається дещо, в чому метрополія переважає. Цей приклад стосується Англії, Франції і частково Нідерландів.

Нарешті, у „полікультурній” моделі громадянства імміграція, зазвичай, має стабільний характер, а набуття громадянства є забезпеченим. В ідеальній формі вона передбачає громадянський націоналізм, за якого існують різноманітні ідентичності, зокрема пов’язані з некорінним походженням, а раніше сформовані іммігрантські моделі зазначають впливу від нових хвиль імміграції. Це, звичайно, ідеалізована модель. Найбільше наближаються до такої стратегії надання громадянства, на думку дослідників, Канада, Австралія та Швеція [13: 372-373].

Сучасна глобалізація та регіоналізація міграцій спонукали до висунення на порядок денний питання національної ідентичності у країнах зростаючої полікультурності. Розвинені країни, намагаючись дотримуватися „ексклюзивної” моделі надання громадянства та встановлення національної ідентичності, змушені постійно стикатися із ситуаціями невдоволення та конфліктності з боку численних

меншин, що мешкають у цих країнах. У межах „ексклюзивної” моделі, з огляду на зазначене, вони навряд чи змогли б забезпечити собі необхідний простір для гнучкішої політики. Вони можуть лише замінити одну низку політичних та культурних проблем на іншу. Ті держави, що намагаються дотримуватися (або вже дотримуються) „полікультурної” моделі ідентичності та надання громадянства, можуть уникнути найгірших ексцесів, які випливають з „ексклюзивного” курсу. Проте подібна стратегія виявляє подальшу, радше внутрішню, ніж зовнішню обережність у самоврядуванні розвинених країн. Загалом в цих країнах не заохочуються культурні зміни, особливо у ліберально-демократичних суспільствах, там, де відсутня будь-яка монополія на освіту та культурне самовиявлення. Ці держави, бажаючи запроваджувати справжню полікультурність мають зрозуміти ситуацію та прагнути отримати підтримку від освіченішого та полікультурного громадянського суспільства [13: 383].

Серед засобів протидії його негативним наслідкам помітне місце посідає концепція мультикультуралізму. На відміну від ставки на асиміляцію іммігрантів, котра домінувала у минулому, в ній акцентується увага на можливості і навіть корисності паралельного співіснування етнічних спільнот, громад, що представляють різні культури. При цьому мається на увазі передусім нові національні меншини, що з’явилися внаслідок нинішньої міграційної хвилі. Відповідно і формуються завдання перед суспільними інститутами, яким належить займатися цим питанням: максимально полегшити можливість співіснування культур шляхом створення сприятливих матеріальних і правових умов.

Позитивна цільова установка цієї концепції не викликає сумнівів. Однак практичне втілення виявило низку притаманних їй серйозних недоліків. Найсуттєвішим із них слід вважати явну недооцінку небезпеки прогресуючої „капсулізації”, замикання на собі новоутворених етнічних громад. Наслідком цього може стати виникнення свого роду гетто, що містить у собі небезпеку перетворення суспільного організму у сукупність „несполучних посудин”. Між тим, як свідчить досвід, подібні утворення володіють значним дестабілізуючим потенціалом [14].

Більш прийнятною з точки зору перспективи було б доповнити мультикультурну орієнтацію на сусідство і співіснування різних етносів і, відповідно, культур установкою на їх взаємодію, взаємовплив і взаємозбагачення. Такий підхід, у свою чергу, передбачає не тільки врахування інтересів і прав нових національних меншин, а й рівність різних етнічних груп з автохтонним населенням у

всіх сферах життя і необмежене право на культурний і конфесійний вибір.

Дехто за інерцією продовжує думати про Сполучені Штати Америки як про такий собі казан, де переплавляються представники різних народів в єдину американську націю. Насправді це далеко не так. Кількість міжрасових та міжетнічних шлюбів у США знижується, різні групи населення дедалі більше відмежовуються одна від одної. Як повідомляє *American Sociological Review*, частка латиноамериканців та арійців, які вступають у шлюб з євроамериканцями, зменшилася за останні десятиліття після принаймні двох десятиків років стабільного зростання. Через значну кількість іммігрантів, прибулих за останнє десятиліття, тепер переважає одруження одного з одним. Хоча за цей же час зріс рівень шлюбів між афро- та євроамериканцями, він все одно залишається доволі низьким.

З року в рік у США зростає кількість представників етнічних меншин. Так, на початок липня 2006 р. за даними Бюро перепису населення США кількість представників меншин становила 100,7 млн. осіб (приблизно третина всіх американців). Внаслідок імміграції та більш високого рівня народжуваності серед новоприбулих кількість латиноамериканців зросла в США на 3,4%, азійців – на 3,2%. Водночас кількість афроамериканців збільшилася на 1,3%, а євроамериканців – лише на 0,3 %. Число індіанців та корінних мешканців Аляски зросло на 1%, гавайців та вихідців з тихоокеанських островів – відповідно на 1% і 7%. Особливо помітною стає різниця між поколіннями у расовому складі [15: 280-402; 16: 3].

Загалом у США відбувається інтенсивна зміна етнічно-расового складу населення. Вже протягом одного-двох поколінь передбачається зовсім інша країна, з іншим населенням, іншим менталітетом. З'явилася етнічно-расова відмінність між поколіннями (самі американці вживають слово „*gap*” – „розрив”), зростає відмінність між різними регіонами країни, що рано чи пізно призведе до глибоких ментальних розколів. Все це не може не викликати занепокоєння, адже Сполучені Штати нині єдина наддержава. Тому процеси, що відбуваються в ній, впливають на весь світ.

Отже, інституціональними, дистрибутивними та структурними наслідками сучасних форм глобальних міграцій такі: по-перше, потік нелегальних мігрантів виявляє обмежену здатність багатьох націй-держав самостійно захищати власні кордони; по-друге, ці держави, розширивши нагляд за своїми кордонами, виявилися нездатними зупинити потоки нелегальних мігрантів; по-третє, зростання міжнародного контролю або координації національної політики щодо мігрантів демонструє визнання змін у самому характері

самоврядування і суверенітету держави та необхідність посилення транскордонного співробітництва у цій сфері; по-четверте, у царинах економічної та культурної політики міграції суттєво змінили внутрішній політичний стан розвинених західних країн, внаслідок чого змінилися колективна спроможність та форми об'єднання політичних діючих сторін; по-п'яте, міграції змінили вектор політичного вибору відповідно до інтересів держав та баланс пілг і витрат на таку політику [13: 378].

Участь українців у глобальних світових міграційних процесах вражаюча: понад 45 % нашого люду проживає поза межами України. Українці як ні одна нація у світі (можливо, хіба що євреї) розкидані та розпилені повсюду. Частка українських емігрантів і трудових мігрантів відносно загальної чисельності українського соціуму найвища у світі. За статистичними даними, на роботу за межі України виїхало 5-7 млн. наших співвітчизників. А наша держава, за даними ООН, перебуває у першій п'ятірці країн, котрі приймають мігрантів. Найпривабливішими країнами для українців є Росія, Польща, Угорщина, Молдова, Італія, Португалія, Туреччина, Німеччина, Чехія, Греція та ін. Певної двозначності додає той факт, що трудова міграція охоплює як легальну, так і нелегальну міграцію [17: 2].

Донедавна в українській еміграції називали три хвилі переселенського руху: перша – з початку 70-х років XIX ст. до початку першої світової війни (1914) – економічна; друга – період між двома світовими війнами (1917-1939) – економічно-політична; третя – роки другої світової війни та повоєнний період – політична. І ось у середині 90-х років XX ст. виникла четверта – новітня хвиля української трудової міграції, яка переростає в еміграцію.

Парадоксальність новітньої економічної міграції та еміграції в тому, що, четверта хвиля виникла в Українській державі, коли здавалося б, Україна, нарешті досягла такої бажаної незалежності і свободи (перша хвиля масового переселення українців припала на добу нашої бездержавності). Цю парадоксальність бачимо і в спільній причині першої і четвертої еміграційних хвиль – у соціально-економічній мотивації, у бідності, в неможливості реалізувати себе на Батьківщині. Виходить, мало що змінилося в соціально-економічному становищі українців майже за півтора століття.

Змінився тільки на гірше демографічний стан нашого суспільства. Внаслідок четвертої хвилі еміграції Україна втратила і далі втрачає значний духовно-інтелектуальний, науковий, економічний, репродуктивний, генетичний потенціал, наслідком чого є демографічна криза українського суспільства.

Протягом останніх п'яти років з Україною офіційно розпрощалися 90 тисяч громадян з вищою освітою. Зауважимо, що за світовими стандартами на підготовку такого фахівця потрібно 20 тисяч доларів США. Дешевше і простіше запросити людей з відповідним рівнем, ніж вкладати гроші у своїх фахівців. Тому високорозвинені країни ведуть справжнє „полювання за головами” – так званий *хедхаттінг*. На інтернетівських сайтах розташовано безліч матеріалів для студентів, що дає змогу відстежувати найобдарованіших. Нерідко трапляється, що водночас із дипломом про закінчення вищого навчального закладу випускник одержує запрошення на роботу до Массачусетса, Принстона чи Цюріха. Там йому гарантовано житло, гідну зарплату, можливість реалізуватися як професіоналу. Особливі, пільгові, умови створюють для програмістів. Так, німецький уряд давно реалізує програму імміграції для комп'ютерників „Грін-Кард”, розраховану на прийом ста тисяч іноземних фахівців на рік.

Зацікавлене зарубіжжя і в наших науковцях. Сьогодні на їхню науку працюють тисячі і десятки тисяч докторів і кандидатів наук. Масовий виїзд науковців за рубіж щороку завдає шкоди нашій державі 20 мільярдів доларів економічних збитків. Це створює загрозу значних втрат трудового та інтелектуального потенціалу нації, адже Україна втрачає не лише гроші, а й можливість нормального розвитку науки в майбутньому. Якщо на початку шістдесятих років середній вік наших науковців становив 38 років, то нині – 60. А відомо, що відкриття роблять молоді [18: 7].

Звісно, ми в цьому не унікальні такі тенденції, як уже зазначалося, намітилися в усьому світі і Європі – зокрема. Всі нові країни-члени ЄС, за винятком, можливо, Румунії, відчувають серйозний відтік громадян, котрі передусім з економічних причин їдуть працевлаштовуватися в європейські країни з вищим рівнем добробуту. Їхні місця у свою чергу займають громадяни з України, Молдови, Росії та бідніших країн колишнього СРСР. На їхнє ж місце приїжджають громадяни із ще бідніших країн Середньої Азії. Так, зі вступом Польщі в ЄС, в межах якого трудові ресурси вільно „перетікають”, поляки сьогодні масово виїжджають в Європу, де заробітки вищі. У зв'язку з цим виникає дефіцит робочої сили у самій Польщі. Тому йде активне вербування саме українців на звільненні місця як найбільш споріднених за ментальністю й історично. Тільки у 2006 році польські візи отримали близько 700 тисяч українців [19: 5]. В Україні таким чином відповідно створюється свій вакуум робочої сили, який за певних сприятливих обставин можуть заповнити саме вихідці або з Азії, або з Африки.

Спрощення візового режиму, запровадження ЄС блакитної карти для іммігрантів однозначно призведе до ще більшого, ніж досі, відпливу кваліфікованих робітників, до вимивання „мізків” з нашої країни. Сьогодні мало не в усіх галузях економіки країн ЄС бракує кваліфікованих робітників, вищого і середнього технічного персоналу. В наступні 20 років у ЄС бракуватиме 20 млн. працівників, а тим часом його населення старішає, народжуваність знижується [20: 3].

Україна стала, по суті, країною-донором, бо з неї постачають світові, крім природних ресурсів, найцінніший національний ресурс – людей. А духовно-моральні втрати незліченні. Втрачаючи свій людський, духовно-інтелектуальний потенціал, Україна по суті інвестує неоціненний живий ресурс в економіку практично всіх розвинутих країн світу. Таким чином, ми на шкоду собі сприяємо цілеспрямованій політиці розвинутих країн із залучення висококваліфікованої робочої сили – живого капіталу за рахунок іммігрантів. Та переважна більшість освічених людей змушена виконувати некваліфіковану, малооплачувану роботу, аби заробити собі на більш-менш забезпечене життя.

Найбільшою проблемою четвертої міграційної хвилі, особливо нелегальних мігрантів, є їхня правова незахищеність як з боку України, так і з боку країн їхнього перебування. А якщо врахувати масштаби цього явища, то можна осягнути всю глибину соціально-психологічних деформацій українських мігрантів за кордоном та їхніх сімей в Україні, а також катастрофічність демографічної ситуації в українському суспільстві загалом. Соціальна структура нинішнього українського соціуму неповноцінна, бо український середній клас фактично формується за кордоном із трудових мігрантів.

І хоч основним позитивним наслідком української трудової міграції називають додаткове спрямування в Україну значних фінансових потоків (за експертними оцінками, українські трудові мігранти інвестують в Україну близько 19 мільярдів євро на рік, та ми втрачаємо найцінніше – своїх людей. Україна „винародовлюється” на очах, а утворений в нашому суспільстві демографічний вакуум заповнюють іммігранти з країн зі стабільним природним приростом населення. Це питання майбутнього України, яке сьогодні у світлі означених процесів набуло вирішального значення.

В цій ситуації першочерговим завданням української влади має бути підвищення рівня життя українських громадян принаймні до рівня наших європейських сусідів – нових членів Європейського Союзу, а в стратегічній перспективі до рівня країн Західної Європи. Необхідне й глибоке реформування сфери праці, оскільки саме тут формуються провідні важелі репродуктивних і міграційних настанов, вітальної

поведінки, здорового способу життя. Саме низький рівень заробітної плати проковує трудову міграцію і дефіцит кваліфікованої робочої сили. Нині ж протидія еміграції з України відбувається переважно на рівні гасел і закликів: про патріотизм, про побудову Європи тут, в Україні, про створення нових робочих місць, про гідну заробітну плату тощо. Якщо відверто говорити, то такі заклики мало кого хвилюють, вони не дієві і не досягають бажаної мети – зупинити відтік молодії (репродуктивної) сили за кордон. Як наслідок, нація катастрофічно старіє, а населення України скорочується рекордними темпами порівняно з іншими країнами Європи. Демографи твердять, що до 2050 року українців буде 36 мільйонів [21: 1]. Щорічно „робочого” віку досягають близько 430 тисяч українців. Сьогодні трудову діяльність розпочинають утричі менше людей, ніж виходять на пенсію [22: 6].

Зростання еміграції зовсім не означає, що українців у світі стає більше. Навпаки, в багатьох країнах, починаючи з Польщі, наші люди не поспішають хвалитися, що вони – українці, й на те є причини. Наші діаспори в різних країнах часом розколоті й не однастайні. А „четверта хвиля” еміграції вже менше дбає про свою ідентичність, ніж попередні. На жаль, українці-мігранти, діти й онуки наших діаспор забувають мову та звичаї своїх дідів, вони вживаються в генетичне тіло інших держав (справді, політичних та громадянських). Розсіявшись по світах, ми не розширили Україну до меж світу. Ми не наповнюємо собою світ, а лише зменшуємо ту Україну, яка нам належить [23].

Оселяючись на чужих територіях, українці-емігранти, навіть у випадках їх компактного поселення та збереження інформаційних зв'язків з етнічною батьківщиною, поступово втрачають, принаймні частково, свою колишню етнічність і набувають нових етнічних рис. Це відбувається тому, що має місце їх прив'язка, шляхом соціокультурної й частково фізичної адаптації, до нового, більш чи менш чітко окресленого, природного та соціального середовища, тобто до нової етнічної ніші. Ця адаптація й прив'язка закріплюються на ментальному рівні. Так формується, звичайно вже у мігрантів другого-третього і наступних поколінь, нова етнічна суть емігрантської спільноти. І не випадково українці з Канади та США сприймаються сьогодні в Україні хоч і як „свої”, але разом з тим не зовсім „свої”. Поступово відірвуться від своїх материнських етносів та змінять власну етнічність і українці зі східної діаспори, а також росіяни, які живуть в Україні. Цей процес виявляється вже сьогодні [24].

Драматичність ситуації полягає в тому, що мільйони українців за кордоном часто стають „людьми другого сорту”. Вони не мають належного правового захисту, жодних соціальних гарантій, медичного страхування, пенсійного забезпечення, часто зазнають знущань з боку

роботодавців і правоохоронних органів країн перебування. При цьому українські громадяни здебільшого залишаються без захисту і уваги української держави. Не може не викликати глибокої тривоги те, що на проблемах української трудової міграції буйно розквітнув криміналітет.

Протягом останнього десятиліття Україна стала об'єктом міграції з інших країн. Частина з них прибувають із держав колишнього СРСР (з більшістю з яких Україна не має візового режиму), зростає кількість і представників азіатських країн. Оскільки значна частина іммігрантів не фіксує свого перебування на українській території, то й визначити їх чисельність практично не можливо. За оцінками ООН Україна посідає четверте місце у світі за кількістю людей, які в'їхали до неї. Висловлене припущення, що в Україні проживає близько 4 млн. іноземців. Колишній генеральний секретар ООН Кофі Анан у 2004 році оприлюднив ще більшу цифру – 6,8 млн. мігрантів в Україні. Для порівняння: у США на понад 300 млн. населення 20 млн. мігрантів, у Німеччині – 9 млн. на 88 млн., у нас же – 6,8 млн. на 47 млн. населення [25: 1]. За останні роки постійно зростає й кількість іноземців, які тривалий час перебувають в країні. Так, в 2006 році на території України число іноземців становило 1,5 млн. осіб, що складало 2,5% населення [26: 1].

За даними дослідження Секретаріату Сьодеркопінгського процесу, вже в 2006 році в Україну на один мільйон більше осіб в'їхало, аніж покинуло її територію. Саме за рахунок міграції в Україні вперше за роки незалежності відбувся приріст населення. В недалекому майбутньому, коли для українців з'явиться більше можливостей пошуку роботи в країнах СЄ, до України приїдуть десятки тисяч (звісно, скільки точно ніхто сказати не береться) вихідців з бідніших країн колишнього СРСР, а також Китаю, Індії та В'єтнаму. Вони заповнять нішу, яка постійно утворюється через відтік українців на роботу в країни Євросоюзу. Можливим позитивом від такого „переселення народів”, на думку дослідників, буде збільшення народжуваності в Україні.

Сьогодні в етнічній палітрі українського суспільства з'явилися представники нових, нетрадиційних етносів: арабів, афганців, китайців, в'єтнамців, індусів, пакистанців, курдів, персів та ін. Докорінно відмінні традиції, релігія, мова, замкненість у своєму внутрішньому світі („загадковість Сходу”), створення етнічних ніш у виробництві, торгівлі, кримінальному середовищі (деякі з них є постачальниками наркотиків), зв'язки зі своїми країнами – усе це створює для держави й населення дуже складні проблеми, зокрема проблему безконфліктної інтеграції їх в український соціум.

Зазвичай трудові мігранти приїждять і від'їздять, але якщо вони залишаються, то країна має їх якось інтегрувати. Існує свого роду закономірність: якщо приїжджає велика група з однієї країни – вона формує замкнену діаспору, яка живе за своїми законами, а якщо прибувають невеликі маленькі групи з різних країн, то вони швидше інтегруються в суспільство. Не доводиться сумніватися, що Україна не зможе асимілювати значну кількість іммігрантів, а тому наслідком масової імміграції стане руйнування традиційного українського суспільства, мігрантів на батьківщину є важливим не тільки з огляду на демографію. Україна одержить добре підготовлені кадри, що пройшли суровий вишкіл, вистояли в екстремальних умовах і матимуть вплив на формування нових виробничих і соціальних відносин.

Росія, наприклад, розробила державну програму зі сприяння добровільному переселенню в Російську Федерацію співвітчизників, що проживають за кордоном і попросилися до Росії. Розроблено цілий соціальний пакет, згідно з яким переселенцям обіцяна робота, буде оплачено переїзд і ведуться певні розмови про надання житла. Великі виплати даються тим, хто хоче освоїти Далекий Схід. Тим самим Росія розраховує вирішити проблему скорочення населення за рахунок мігрантів і співвітчизників, котрі прибувають з-за кордону.

Отже, за умов практичного вичерпання потенціалу демографічного зростання чи не єдиною можливістю збільшення загальної кількості населення України залишається активна міграційна політика. Саме міграційний приплив може компенсувати природне зменшення населення і забезпечити збалансування його статево-вікової структури. Однак демографічний дефіцит в Україні настільки значний, що за масштабів міграції, необхідних для його покриття, може виникнути небезпека порушення єдності та внутрішньої рівноваги суспільства, труднощі взаємоадаптації корінного населення і прибулого. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є імміграція етнічних українців, вихідців з України інших національностей. На часі також запровадження інтеграційних програм для різних категорій іммігрантів, розробка механізмів легалізації частини іммігрантів на гуманітарних підставах, формування у суспільстві толерантного ставлення до мігрантів, постійний моніторинг, глибокі наукові дослідження міграцій [27: 12-13].

Назріла потреба у створенні державної міграційної служби в Україні і розробки основних засад міграційної політики. Держава зобов'язана нарешті виробити стратегію відновлення на материковій території природного людського ресурсу й повноцінної структури українського соціуму. Найголовніше – створити своїм громадянам належні

соціально-економічні умови для гідного життя вдома та забезпечити повернення українців на Батьківщину, де так потрібні соціально активні громадяни й висококваліфіковані працівники.

Реалізація програми регулювання міграційних процесів буде важливим здобутком української держави в цій сфері й цілком відповідатиме крокам, що робить Україна на шляху до інтеграції в європейське співтовариство.

Список використаних джерел та літератури

1. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко. За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
2. Галкин А.А. Новые аспекты национального вопроса // Вестник Российской академии наук. – 2006. – Том 76. – № 12. – С.1067-1072.
3. Сірук М. Іспанський інтерес в Україні: бесіда з Надзвичайним і Повноважним послом Іспанії в Україні Луїсом Хілем Каталіною // День. – 2007. – 15 листопада. – С.3.
4. Анисимцев Н.В. Иммиграционная политика Японии: сохранение национальной идентичности в условиях глобализации // Вест. Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. – 2005. - № 4. – С.113-125.
5. Tehranian Majid. Trends in International Migration: Glodalization, Localization, and Identity Politics // Journal of Futures Studies, May 2000, 4(2): 1-19.
6. Пуригіна О. Г., Сардак С. Е. Міжнародна міграція: Навч. посібник. – К.: ВЦ „Академія”, 2007. – 312 с.
7. Браун Н. Інтегрування по-німецьки // День. – 2007. – 21 червня. – С.3.
8. Смілевський А. Міграційне „цунамі” з Африки накриє Європу // Високий замок. – 2007. – 20 вересня. – С.5.
9. Коїчіро Мацуур. Чи ще може бути людство врятовано? // День. – 2008. – 26 лютого. – С.3.
10. Олбрайт М. Религия и мировая политика. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 332 с.
11. Патрик Дж. Бьюкенен. Смерть Запада. – М.: ООО „Издательство АСТ”, 2003. – 446 с.
12. Castles S. and Miller M. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. – London: Macmillan. 1993. P.195.
13. Д. Гелд Е. Макгрю, Д. Голдблат, Дж. Перратон. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура Пер. з англ. Передне слово Ю. Павленка. – К. ЇФенікс, 2003. – 584 с.
14. Wicker H. R., Alber J. L., Bolzman K., Fibbi R., Imhof K., Wimmer A. (Hg.). Das Fremde in der Gessellschaft: Migration, Ethizitaet und Staat. Zuerich, 1996; Tuerk H. J. Multikultur – Realitet? Utopie oder Chimaere // Die neue Ordnung. – 1996. - № 1.
15. Хантінгтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО “Издательство АСТ”: ООО “Транзиткнига”, 2004. – 635 с.

16. Щербина В. „Шлюбна маса”. Зміна етнічно-расового складу населення США загрожує ментальним розколом// День. – 2007. – 24 травня. – С. 3.
17. Шевчук Ю. Без ефективної міграційної політики наша держава стане транзитним болотом// Голос України. – 2008. – 13 березня. – С.2.
18. Шаров І. Це принизливе слово – „мігрант” // Голос України. – 2003. – 12 серпня. – С.6-7.
19. Пасова Т. Де буде кінець Європи? // Голос України. – 2007. – 13 листопада. – С.5.
20. Писарська В. Чия блакитна мрія здійсниться? // Голос України. – 2007. – 21 листопада. – С.3.
21. Голос України. – 2008. – 7 березня. – С.1.
22. Вітер О. Навіщо нам мільйон? // Голос України. – 2008. – 19 лютого. – с.6.
23. Лазебник С. Закордонне українство: витоки та сьогодення. – К.: Істина, 2007. – 223 с.
24. Балущок В. Г. Сутність етнічного й етнічні ніші (в контексті сучасних міжетнічних стосунків) // Практична філософія. – 2007. - № 3. – С.153-162.
25. Багрянний Є. Зась, чужинцю! // Українська газета плюс. – 2007. – 19-25 квітня. – С.1.
26. Високий замок. – 2007. – 21 червня. – С.1.
27. Послання Президента України до Верховної Ради України „Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році”. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2003. – 477 с.

Kozłowec M.A. Globalna migracja i polityka tożsamości i obywatelstwa.

W artykule rozpatrywana jest migracja jako ważny czynnik mobilności mieszkańców, przedstawiono historyczny rozwój migracji oraz dokonana została analiza w warunkach globalizacji. Autor bada wpływ migracji na narodową przynależność oddzielnie etniczny etap współczesnego ukraińskiego społeczeństwa, analizuje możliwość rozwiązania problemu migracji w procesie adaptacji ku globalizacji i internacjonalizacji świata.

Kozlovets N. A. Global Migration and Policy of Identity and Citizenship.

In the article migration as an important factor of population mobility is outlined; historic development of migration is shown and peculiarities in condition of globalization are analyzed. The author of the article researches the influence of migration on the national identity, particularly ethnic variety of the modern Ukrainian society and analyses possible ways of solving migration problems in the world globalization and internationalization adaptation process.